

Korijeni visokog obrazovanja: vrijeme za novu historiografiju?¹

Roy Lowe i Yoshihito Yasuhara

Doprinos koji je tokom proteklih pedeset godina Sheldon Rothblatt podario istraživanju učenosti, visokog obrazovanja i povijesti univerziteta doista je monumentalan. Za ovo vrijeme jedva da se pojavila ijedna rasprava u tim poljima da nije nešto dugovala njemu. Njegov rad iznova je poticao istraživače na preispitivanje i redefiniranje pitanja koja su sebi postavljali. Značajniju pažnju privukao je svojom neprevaziđenom studijom *The Revolution of the Dons*, prvi put objavljenom davne 1968.² To djelo je u samo središte proučavanja drevnih engleskih univerziteta dovelo pitanja o prirodi i stilu predavanja. Ova tema je do tog trenutka bila bezmalo neopažena; od tada je postala središnjom. Upravo će njegovi lucidni komentari o nastajanju federalnog univerziteta dvadeset godina kasnije dovesti pitanje upravljanja u samo središte historijskog proučavanja univerziteta. Nešto skorije, njegovo djelo o razvoju koncepta i funkcije univerziteta (vidjeti *Education's abiding moral dilemma*)³ posvećeno je djelovanju mnogobrojnih znanstvenika u vremenu kada se činilo da se priroda i funkcije univerziteta mijenjaju do neprepoznatljivosti i ritmom koji bi izmicao svakoj historijskoj analizi. Stoga držimo umjesnim da se naš prilog, koji se pita da li je sazrelo vrijeme za značajnije preispitivanje pristupa korijenima visokog obrazovanja (stoga i evropskog univerziteta), smjesti u ovaj *hommage* Sheldonu Rothblattu.

Rothblattov opus pripada polju proučavanja koje je svjedočilo mnogim previranjima, hirovima i modama što su se javljale kao odgovor na brzo mijenjajuće društvene i ekonomske kontekste nakon Drugog svjetskog rata. Moguće je identificirati – tek usputno – određeni broj djela koja su u trenutku njihovog objavlji-

1 Roy Lowe, Yoshihito Yasuhara, „The origins of higher learning: time for a new historiography?“, *History of Universities*, XXVII:1 (Oxford, 2013), 1-19. Prijevod s engleskog: Amina Isanović Hadžiomerović.

2 Sheldon Rothblatt, *The revolution of the Dons* (London, 1968).

3 Sheldon Rothblatt, *Education's abiding moral dilemma; merit and worth in the cross-Atlantic democracies, 1800-2006* (Oxford, 2007).

vanja smatrana – na ovaj ili onaj način – iskoracima i koja su izmijenila fokus daljeg znanstvenog proučavanja. Nedugo nakon objavljivanja njegovog prvog djela 1968. godine izašlo je i djelo *Tradition and change in English liberal education* (1976),⁴ koje je skrenulo pažnju na pitanje obnove akademskog života tokom XIX stoljeća, te je odgovor nastavnika i studenata na mijenjajuće društvene kontekste uvelo među temeljne i trajne teme kojima će se baviti historičari univerziteta. Ove dvije knjige napravile su odmak od institucionalnih historija koje su ranije napajale historijska izučavanja u ovoj oblasti.

No, ne smijemo previdjeti činjenicu da je već postojao značajan kanon djela posvećenih pitanju prirode univerziteta. Rasprave koje su u devetnaestom stoljeću podstakli mislioci kakvi su John Henry Newman⁵ i Hastings Rashdall,⁶ podržao je Abraham Flexner⁷ u svom uticajnom djelu iz 1930. godine, Bruce Truscott⁸ 1943. godine, te nekoliko godina kasnije Walter Moberley.⁹ Ovaj potonji je, posebice, plovio na valovima rezigniranosti nakon holokausta, te je pokazivao zabrinutost zbog posvemašnje specijalizacije unutar univerziteta. U Britaniji, naročito, nastanak jednog obilja literature o univerzitetima potaknut je, s jedne strane, nastojanjima da se reformiraju univerzitetski kurikulumi, naročito kroz pokret Novih univerziteta (*New Universities movement*), te, s druge strane, onim što je premijer Harold Wilson nazvao „usijanjem tehnološke revolucije“ zahtijevajući sve veći broj programa iz primijenjenih nauka i tehnologije. Stoga je Eric Ashby u svojim tekstovima iz 1974. primijetio da su „granice između strukovnog i nestrukovnog obrazovanja maglovite, ali dok strukovno visoko obrazovanje umnogome kvalificira osobu za specifičan poziv ili profesiju, nestrukovno to ne čini“.¹⁰ Na osnovu ove premise predvidio je da će se procesom omasovljenja visokog obrazovanja mijenjati značaj onoga što se smatra neizostavnim konstitutivnim elementom univerzitetskog obrazovanja. Djelo Michaela Sandersona *The universities and British industry; 1850–1970*,¹¹ i *Civic universities*¹² W.H.G. Armytagea predstavljaju tek dva od mnoštva historijskih djela napisanih u svjetlu ovih slutnji. Tokom kasnih 70-ih godina XX stoljeća i početkom 80-ih naročito je bila aktuelna tema socijalne reprodukcije, posebice pod uticajem Fritza Ringera, čije je djelo *Education and society in modern Europe* odlučno unijelo društvenu stratifikaciju i komparabilnost sjevernoevropskih društava u istraživačku agendu historičara.¹³

4 Sheldon Rothblatt, *Tradition and change in English liberal education; an essay in history and culture* (London, 1976).

5 John Henry Newman, *The idea of a university defined and illustrated* (London, 1910).

6 Hastings Rashdall, *The universities of Europe in the Middle Ages*, F.M. Powicke and A.B. Emden (ur.) (London, 1969, prvo izdanje 1893).

7 Abraham Flexner, *Universities: American, English and German* (London, 1930).

8 Bruce Truscot, *Red Brick University* (London, 1949).

9 Walter Moberley, *The crisis in the university* (London, 1949).

10 Eric Ashby, *Adapting universities to a technological society* (San Francisco i London, 1974).

11 Michael Sanderson, *The universities and British industry; 1850-1970* (London, 1972).

12 W.H.G. Armytage, *Civic universities* (New York, 1977).

13 Fritz K. Ringer, *Education and society in modern Europe* (Bloomington, 1979).

Objavljivanje studije *The rise of the modern education system* (pod uredništvom Mullera, Ringera i Simona),¹⁴ te *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*¹⁵ Conzea i Kocke bili su glavni ishodi ovakvog preusmjerenja istraživačke pažnje. Istovremeno je i pitanje upravljanja univerzitetom dospjelo u djelokrug historičara, te se i u ovom polju Sheldon Rothblatt dokazao kao pionir. Njegovo pisanje o federalizmu na univerzitetima s obje strane Atlantika također je podarilo novu dimenziju radovima historičara.¹⁶ Odnedavno, kao odraz sve prisutnijeg trenda među historičarima, pitanje roda počelo se tretirati nešto usredsređenije, a primjere za to nalazimo u djelu *No distinction of sex? Women in British universities, 1870–1939*¹⁷ autorice Carol Dyhouse te u opusu Linde Eisenmann, koji je doživio priznanje objavljivanjem njenog značajnog eseja u *The Harvard Educational Review* 1997. godine.¹⁸ Ovi radovi predstavljaju tek nekoliko značajnijih pomaka u historijskom proučavanju univerziteta koji su se dogodili nakon Drugog svjetskog rata.

No, vrijedi kazati da su svi ovi prethodni radovi nastali unutar granica historijske ortodoksije. Ova ortodoksija, koja je s vremena na vrijeme dovođena u pitanje, ali se još uvijek nalazi u osnovi radova historičara u ovom polju, predstavlja univerzitet, kako ga mi razumijevamo, kao evropski konstrukt. Takav stav iznosili su mnogi ugledni historičari. Tokom jednog dužeg perioda, određeni krug autora nudio je isti odgovor na pitanja o tome odakle potiče koncept univerziteta; gdje su uspostavljeni prvi univerziteti; koji su najraniji poznati primjeri univerziteta. Na prvi pogled odgovor na ova konačna pitanja potpuno je spreman: Bologna, Salerno, Salamanca, Oxford i Paris. Tokom cijelog jednog stoljeća historičari su djelovali pod pretpostavkom da je javljanje prvih univerziteta bio jedan od prvih koraka prema modernizaciji evropskog društva, među prvim polugama evropske renesanse. Univerziteti su se napajali tim tvrdnjama istovremeno promovirajući korjenite promjene u ekonomskom životu i društvenim strukturama, te su kao takvi postali važan element u evropskoj kulturi. Historičari su tipizirali ove prve evropske univerzitete kao potpuno jedinstvene u odnosu na sve što je postojalo prije njih, unatoč tome što su, u izvjesnim poljima proučavanja, oni bili važni repozitoriji znanja nastalih znatno ranije na drugim mjestima.

14 D.K. Muller, F. Ringer, B. Simon (ur.), *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction, 1870-1920* (Cambridge, 1987).

15 W. Conze, J. Kocka (ur.), *Bildungsbürgertum in 19. Jahrhundert* (Stuttgart, 1985).

16 Sheldon Rothblatt, „Historical and comparative remarks on the federal principle in higher education“, *History of Education*, 16 (1987), 159-180; također Shledon Rothblatt, „Federal universities and multi-campus systems: Britain and the United States since Nineteenth century“, u J.J. Carter, D. Withrington (ur.), *Scottish universities: distinctiveness and diversity* (Edinburgh, 1992), 164-87.

17 Carol Dyhouse, *No distinction of sex? Women in British universities, 1870-1939* (London, 1995).

18 Linda Eisenmann, „Reconsidering a Classic: Assessing the History of Women's Higher Education a dozen years after Barbara Solomon“, *Harvard Educational Review*, 67:4 (1997), 689-717.

Postoje valjani razlozi i utemeljena literatura koji svjedoče da je to tako. Hastings Rashdall u svojim tekstovima iz 1893. iznosi pogled na univerzitet kao „prepoznatljivo srednjovjekovnu instituciju... veliko dostignuće srednjeg vijeka u intelektualnoj sferi... [Bologna i Paris] nastali su iz tog divnog narastanja i širenja kulture koju možemo nazvati renesansom dvanaestog stoljeća“.¹⁹ Gabriel Campayre, također u djelima iz 1893, bio je još jedan autor koji je isticao isključivo evropske korijene univerziteta. On smatra Bolognu, Paris, Oxford i Salamancu definirajućim institucijama na čijim modelima su nastale kasnije strukture ne primjećujući potrebu traganja za korijenima pokreta univerziteta izvan srednjovjekovne Evrope.²⁰ Iste ove kategorizacije sadržane su u sudovima Heinricha Deniflea, čija je studija objavljena u Erlinu 1885.²¹

Ovaj stav je, dakako, opstao kroz vrijeme. Nešto kasnije, moderni proučavaoci kakav je A.B. Cobban rado su promovirali stav o tome da su univerziteti imali ekskluzivno evropske korijene tokom kasnog srednjeg vijeka.²² Cobban se usredsređuje na pitanja poput nivoa sekularne kontrole nad buržoaskim univerzitetima kao institucijama od velikog značaja, a ovo usmjerenje je sasvim prirodno vodilo učvršćivanju ranije postojećeg općeprihvaćenog stava. Paul Gredler, pišući 2001. o univerzitetima italijanske renesanse, ističe da je

posjedovanje papinske ili kraljevske povelje davalo pravo određenoj zajednici da tvrdi kako je *studium generale* [univerzitet ovlašten za izdavanje diploma] postojao u njenom gradu. No, ovo nije nužno značilo da je to bio upotpunjen univerzitet.²³

Za Grentlera:

potpun, premda mali, italijanski univerzitet imao je najmanje šest do osam profesora koji su predavali građanski zakon, kanonski zakon, medicinu, logiku, prirodnu filozofiju i obično retoriku (ali ne nužno teologiju)... Tek je kombinacija povelje i nastave činila univerzitet.²⁴

Tako je nastala definicija (ili deskripcija) univerziteta koja pokazuje da je on bio nužno evropski konstrukt. Slično tome, kolosi kakvi su bili V.H.H. Green i Abraham Flexner u svojoj potrazi za korijenima modernog univerziteta opredijelili su se za srednjovjekovnu Evropu, bilo da su pisali o engleskim dostignućima, kao u Greenovom slučaju, ili o njemačkim, poput Flexnera.²⁵

19 Hastings Rashdall, *The universities of Europe in the Middle Ages*, (Oxford) 1-5.

20 Gabriel Campayre, *Abelard and the origin and early history of universities* (New York, 1969, prvo izdanje 1893), 46-69.

21 Vidjeti Campayre, *Aberland...*, 47.

22 Alan B. Cobban, *The medieval universities: their development and organisation* (London, 1975), 116-121.

23 Paul F. Gredler, *The universities of the Italian Renaissance* (Baltimore, 2002), 3-21.

24 Gredler, *The universities of the Italian Renaissance*, 3-21.

25 V.H.H. Green, *The universities* (Harmondsworth, 1969), 13-20; Flexner, *Universities: American, English and German*, 311.

Stav da je moderni univerzitet nastao isključivo iz zapadne tradicije također je artikulirao Eric Ashby, jedan od najistaknutijih komentatora razvoja univerziteta tokom 60-ih godina XX stoljeća. On odbacuje autohtone (tj. neevropske) sisteme odgoja i obrazovanja jer su oni „odveć zatvoreni a obrazovna djelatnost se odvija unutar proširene porodice“, te tvrdi da se islamsko podučavanje potpuno zasnivalo na učenju napamet, prenošenju istina koje su „počivale na autoritetu, a ne na uvidu ili istraživanju“. On opisuje univerzitet kao „u osnovi, mehanizam baštinjenja zapadnog stila civilizacije“. ²⁶ Slično tome, Philip Altbach je 1982. upozorio da nije lahko kreirati „autohtone“ akademske modele budući da „institucionalni obrasci, pedagoške tehnike i, možda najvažnije, temeljna struktura znanja na našim univerzitetima jesu zapadnog porijekla“. ²⁷

Svekolika sačuvana mudrost sjajno je sažeta u početnim poglavljima prvog sveska *A History of the University in Europe*, koja se pojavila 1992. ²⁸ Walter Ruegg ovdje navodi stavove Georga Makdisija, vodećeg autoriteta o islamskom obrazovanju, koji zaključuje da je „univerzitet proizvod kršćanskog Zapada dvanaestog stoljeća“, ²⁹ premda Ruegg naglašava da Makdisi smatra evropske koledže nasljednicima islamske prakse. ³⁰ Znatno obuhvatniji bio je zaključak Jacquesa Vergera u njegovom uvodnom slovu. On zaključuje kako

niko danas ne bi doveo u pitanje činjenicu da su univerziteti u smislu u kojem se danas taj termin najčešće razumijeva bili proizvod srednjeg vijeka, javljajući se prvi put između dvanaestog i trinaestog stoljeća. Bez ikakve dvojbe tačno je da su druge civilizacije, koje su se javile prije ili su čak bile potpuno strane srednjovjekovnom Zapadu, kao što su Rimsko carstvo, Bizantija, islam ili Kina, bili upoznati s formama visokog obrazovanja, koje određeni broj historičara, vrlo prikladno, svrstavaju među unviverzitetete. Ipak, pogledamo li izbliza, postaje jasnije da je njihova institucionalna stvarnost bila zasigurno drugačija i, bez obzira na to šta je o ovoj temi kazano, ne postoji stvarna spona koja bi opravdala njihovo povezivanje sa srednjovjekovnim univerzitetima na Zapadu. Sve dok ne bude postojao valjan dokaz koji govori suprotno, ovi prvi moraju se smatrati jedinim izvorom modela koji se postepeno širio Evropom, a potom i na cijeli svijet. Otuda naša okupiranost pitanjem šta bi bila nedvojbeno izvorna institucija. ³¹

Ovdje leži suština problema.

26 Ashby, *Adapting universities to a technological society*, 1.

27 Philip G. Altbach, *Comparative education* (New York, 1982), 10-15.

28 *A history of the university in Europe*, Hilde De Ridder-Symoens (ur.); *Universities in the Middle Ages*, Hilde De Ridder-Symoens (ur.) (Cambridge, 1992).

29 George Makdisi, *The rise of colleges and institutions of learning in Islam and the West* (Edinburgh, 1981), 8.

30 Walter Ruegg, „Themes“, u *Universities in the Middle Ages*, Hilde De Ridder-Symoens (ur.), 3-30.

31 Jacques Verger, „Introduction“, Hilde De Ridder-Symoens (ur.), *Universities in the Middle Ages*, 31-60.

Ipak, čini nam se da ovi historičari implicitno prave jasnu razliku između, sa jedne strane, ovih institucija, prvih srednjovjekovnih univerziteta i, sa druge, onoga šta se dešavalo unutar njih. Učenje u ovim ranim univerzitetima i istraživanje na kojem se zasnivala nastava, znatno su zavisili od ranijih dostignuća učenjaka iz drugih dijelova zemaljske kugle koji su djelovali pod okriljem sistema vjerovanja drugačijim od onog srednjovjekovnog kršćanskog svijeta. Dihotomija između institucija i onoga šta se u njima dešavalo na način koji su postavili ovi historičari evropskog univerziteta čini se tako grandioznom i tako uvjerljivom da opravdava dalje istraživanje i možda temeljitije preispitivanje u njoj sadržane ortodoksije.

Naša tvrdnja čini razložnijom usredsredimo li se na ono što se zaista dešavalo unutar ranih evropskih univerziteta jer će slika zadobivati potpuno drugačiji aspekt. Naprimjer, Gordon Leff, pišući o humanističkim znanostima na evropskim univerzitetima kasnog srednjovjekovlja, ističe obim u kojem je nastava zavisila od prevođenja:

Španija je postala glavnim izvorom arapskih tekstova nakon rekonkviste od muslimana... Drugo značajno područje bila je južna Italija... tačka susreta arapske, grčke i latinske kulture, mjesto gdje su nastali prvi arapski i grčki medicinski tekstovi, uključujući Galenove.³²

Slično tome, John North naglašava značaj prevodilačkog pokreta za evropske univerzitete, ukazujući na to da su „prvi prijevodi s arapskog na latinski... nastali u katalonskim marševima oko sredine desetog stoljeća... Ali... naučni kurikulumi univerziteta Evrope dugovali su Španiji mnogo više od prijevoda s arapskog.“ Ističući značaj Averroesa i el-Hvarizmija posebice, North nastavlja sa tvrdnjom da se „javio jedan niz tekstova koji su trebali služiti univerzitetima tokom tri stoljeća i duže u predavanju, između ostaloga, o prostim razlomcima, sistemu indo-arapskih brojeva, i seksagezimalnoj aritmetici primjenjivanoj u astronomiji“.³³ Slično tome, Nancy Sirasi pokazuje da „sadržaj medicine koji se izučavao i praktikirao od strane onih koji su se obrazovali na srednjovjekovnim univerzitetima zapadne Evrope nije bio niti proizvod niti ekskluzivno vlasništvo univerzitetskog miljea... [On bijaše] intelektualna vježba utemeljena u medicini klasične antike i islamskog svijeta“.³⁴ Također Antonio García y García iznosi viđenje nastanka pravnih fakulteta, koje ukazuje na njihovu zavisnost od „novih metoda uvedenih u drugim granama znanja zahvaljujući otkrićima Aristotelovih radova, koji su dospjeli u Evropu preko Španije i Italije u formi prijevoda s arapskog“.³⁵ Doslovno ništa

32 Gordon Leff, „The Faculty of Arts“, u *Universities in the Middle Ages*, De Ridder-Symoens (ur.), 307-358.

33 John North, „The quadrivium“, u *Universities in the Middle Ages*, De Ridder-Symoens (ur.), 337-358.

34 Nancy Sirasi, „The Faculty of Medicine“, u *Universities in the Middle Age*, De Ridder-Symoens (ur.), 360-385.

35 Antonio García y García, „The Faculties of Law“, u *Universities in the Middle Age*, De Ridder-Symoens (ur.), 388-408.

što se zapravo izučavalo ili predavalo na prvim evropskim univerzitetima ne može se smatrati na bilo koji način ekskluzivno evropskim. Štaviše, djelovanje ovih institucija bilo je, u svakom smislu, izvedeno iz uvida i praksi koje su se razvile ranije u grčkim, perzijskim, indijskim i arapskim svjetovima.

Odkora su znanstvenici počeli nuditi viđenje porijekla moderne nauke koje osvjetljava dostignuća arapskog svijeta tokom srednjeg vijeka. Jedan od najistaknutijih jeste Jim al-Khalil, koji, u jednoj od posljednjih knjiga, stavlja pred sebe zadatak da:

istraži obim duga zapadne kulturne i naučne misli tokom već hiljadu godina pregnuću arapskih, perzijskih, muslimanskih, kršćanskih i jevrejskih mislilaca i naučnika... nastalog tokom perioda dužeg od sedam stotina godina kada je međunarodni jezik nauke bio arapski.³⁶ (xviii)

U drugim novijim tekstovima i televizijskim emisijama, al-Khalil skreće pažnju na djelo i uticaj jedne plejade islamskih učenjaka, ne samo Avicenne, odveć poznatog na Zapadu, nego i: Ebu Rejhana el-Birunija, velikog polimata srednjovjekovnog muslimanskog svijeta; sirijskog astronoma iz četrnaestog stoljeća, Ibn eš-Šatira, na čijem djelu je utemeljeno Kopernikovo istraživanje; Ibn en-Nefisa, andaluzijskog liječnika³⁷ iz trinaestog stoljeća koji je otkrio cirkulaciju krvi četiri stoljeća prije Harveya; Ibn el-Hejtama, rođenog 965. godine, na čiji rad se naslanja Newton; te iračkog biologa iz devetog stoljeća Džahiza, koji je izučavao prirodnu selekciju hiljadu godina prije Darwina. Na svakom koraku, čitavo obilje dokaza i djela govori da je ono što se dešavalo na ranim evropskim univerzitetima bilo daleko od originala, i da je u stvarnosti pretežno bilo izvedeno iz ranijih pregnuća.

Ovo znanje će nastaviti cirkulirati tokom jednog značajnijeg perioda. Još je 1964. godine Mehdi Nakosteen u knjizi pod naslovom *The Islamic origins of Western education*³⁸ ponudio drugačije viđenje univerziteta od onoga koje je bilo, i nastavlja biti, moderno među američkim i evropskim historičarima. Njegovo alternativno objašnjenje korijena univerzitetâ, kako u smislu njihovog geografskog pozicioniranja, tako i u smislu prirode institucija, dovodi u pitanje održivost „eurocentričnog“ modela. Ovaj model je zasigurno takav da odgovara mnogim savremenim komentatorima i veoma je prihvatljiv u takozvanim „razvijenim“ društvima. Eurocentrični model također predstavlja interpretaciju koja prijanja uz dugoodržavane političke i socijalne predrasude.

Ali, Nakosteenov pogled na korijene univerzitetâ približava nas nečemu što je on smatrao značajno drugačijim sklopom intelektualnog naslijeđa. Naime,

36 Jim al-Khalili, *Pathfinders: the golden age of Arabic science* (London, 2010), xviii.

37 Kvalificiranje Ibn en-Nefisa andaluzijskim liječnikom čini se upitnim. Naime, riječ je o liječniku čiji se život i djelovanje vezuju za Damask i Kairo (rođen u Damasku 1213, a umro u Kairu 1288) (*prim. prev.*).

38 Mehdi Nakosteen, *History of Islamic origins of Western education, 800-1350* (Boulder, 1964).

Nakosteen raspravu vodi dalje uspostavljajući niz međuodnosa koji otvaraju mogućnost jednog potpuno alternativnog niza objašnjenja korijena univerzitetâ. Njegov pristup slijedi ovu liniju mišljenja. Najprije, široko rasprostranjeno viđenje korijena univerzitetâ ili zanemaruje ili potpuno odbacuje bliske intelektualne poveznice koje su se razvile tokom srednjovjekovnog perioda između Srednjeg Istoka, Afrike i Evrope, ne uspijevajući da uzme u obzir kako njihovu prirodu, tako i njihov domet. Bogati obrasci trgovine, ali i vjerskih uvjerenja, doveli su do značajnih pomjeranja stanovništva, naročito u arapskom svijetu. Ovo je, prirodno, vodilo interakciji kultura i sistema vjerovanja.

U osnovi, slijedeći Nakosteenovu analizu, važno je primijetiti nekoliko diskretnih geografskih područja, svako s vlastitim intelektualnim životom i običajima. Ovo su, ukratko, bili svjetovi Kine i Japana (za koje je držao da se mogu smatrati pokretačima jedinstvenog sino-japanskog kulturnog naslijeđa), Indije, grčkog hrišćanstva, latinskog kršćanstva, te istočnog i zapadnog islama. Vjerovatno arbitrarno, ova tipologija hebrejsku kulturu i intelektualni život smješta unutar kršćanske (i u manjem omjeru muslimanske) domene, premda se smatra da je zadržala svoje distinktivne karakteristike. U vrijeme kada su nastajali Nakosteenovi tekstovi (zapravo sve donedavno), svako viđenje nastanka univerziteta bilo je locirano unutar evropskog svijeta latinskog kršćanstva. Iz ovoga neminovno proizlazi da, ukoliko je ovo tačno, globalizacija univerzitetskog ideala predstavlja dokaz intelektualne kolonizacije, bezmalo ključne stavke u razumijevanju poluga globalizacije u dvanaestom stoljeću, te potvrđuje eurocentrični pogled na intelektualni svjetski poredak.

Ali za Nakosteena, jasan dokaz povezanosti ovih sistema ukazivao je na radikalno drugačiju interpretaciju. Proizvodnja papira i baruta predstavljaju izvorne kineske izume koji su u Evropu dospjeli preko muslimanskog svijeta. Slično tome, Perzijanci, Sirijci i Arapi bili su ti koji su prenosili indijsko medicinsko i matematičko znanje na Zapad. Neki elementi grčke nauke postali su poznati u Indiji tokom aleksandrijskog perioda, premda su oni bili suviše sporadični i odveć razučeni da bi bili dijelom nekog sistematičnog odnosa. Stoga je od suštinskog značaja to što su se sve ove sponne formirale preko muslimanskog svijeta, pri čemu su islam i njegovi učenjaci u svakom slučaju bili prenosiooci znanja. Muslimanski i kršćanski svjetovi, uprkos njihovim političkim antagonizmima (jedan od njih su maurska osvajanja i križari), dijelili su intelektualni dug grčko-rimskom svijetu i također, dakako, značajne elemente njihovih sistema vjerovanja, a oba su izvedena iz judaizma.

Ali tek će u dvadesetom stoljeću zapadna znanost početi priznavati muslimansko intelektualno dostignuće. Odbojnost prema islamu iz nutrine latinskog svijeta dovela je do toga da je prvi prijevod Kur'ana nastao tek 1141. iz pera Petrusa Venerabilisa. *Pjesma o Rolandu* bila je jedan od nekoliko srednjovjekovnih tekstova koji su predstavljali nimalo blagonaklon pogled na islam. U međuvremenu, muslimanski svijet bio je znatno otvoreniji prema kršćanstvu, priznajući da su

ova dva sistema vjerovanja izvedena iz istog izvora. Shodno tome, i kršćani i jevreji širom muslimanskog svijeta imaju status „ehli-kitab“ ili „naroda knjige“. Judeo-kršćanski poslanici bili su i ostali prihvaćeni širom muslimanskog svijeta. Među najistaknutijim primjerima jeste dodjeljivanje odgovornih pozicija nestorijanskim učenjacima na dvorovima brojnih muslimanskih halifa.

Nestorijanstvo je bio ogranak istočnog kršćanstva čiji su pripadnici vjerovali u dvije odvojene manifestacije Krista. Sam Muhammed je bio pod uticajem nestorijanskih misionara, a putopisci kao što je Marco Polo pišu o dalekosežnom nestorijanskom utjecaju na Srednjem i Dalekom Istoku. Nestorijanske relikvije pronađene su u Xianu u Kini i također u Koreji. Otuda se može zaključiti da je nestorijanstvo bilo dobro poznato širom muslimanskog svijeta i izvan njega. To će dovesti do prve izloženosti muslimanskog svijeta grčkoj učenosti i prevođenja nekoliko grčkih djela na arapski u vrijeme kada je kršćanski svijet pokazivao netrpeljivost i zatvorenost za muslimanske uticaje. Budući da se islam širio tako brzo, postajao je neminovno heterogen u svojim intelektualnim derivacijama, što kršćanstvo nikada nije bilo. Ovaj kontrast možda dodatno naglašava činjenica da je arapski, zajednički jezik muslimanskog svijeta, postao govorni jezik miliona ljudi zahvaljujući islamu, dok je latinski ostao uglavnom jezik svećenstva, ali ne i običnih ljudi.

U međuvremenu je prihvatanje nicejskog *creda* u kršćanskom svijetu značilo to da će dvije međusobno suprotstavljene grupe – nestorijanci i monofiziti (sekte monoteističkog kršćanstva) – biti primorane iseliti se na Istok kako bi izbjegle progon. Mnogi nestorijanci pronašli su utočište u Perzijskom carstvu, dok su se monofiziti nastanili širom arapskog svijeta, najviše u Egiptu i Siriji, te u Anadoliji. Učeni među njima bili su upućeni u znanja medicine, matematike, astronomije, tehnologije i filo ofije, u vrijeme kada je zapadni kršćanski svijet naročito bio neblagonaklon prema ovim kulturnim uticajima. Na taj način ove proganjane manjinske sekte postale su medij prenosa kulture i učenosti drevne Grčke u istočni svijet.

Nakosteen uočava nekoliko načina prenošenja znanja iz klasičnih u muslimanske zemlje; direktni prijevodi sa grčkog na arapski, prijevodi na pahlevi, u koje su se ulile budističke i zoroastrijske ideje, a koji su kasnije prevođeni na arapski (zoroastriizam je bio još jedna religija, nastala u petom stoljeću, naročito uticajna u Iranu). Pored ovih, tu su bili i muslimanski tekstovi koji su se jasno naslanjali na poznavanje klasičnog grčkog ali nisu, u velikoj mjeri, činili izvor jasnim. Javljali su se drugi spisi koji su bili tek prepisi grčko-perzijskih djela, te materijali i iskazi koji su unapređivali islamsko mišljenje a ne bi bili mogući bez određenog poznavanja prijeislamske misli sadržane u helenističkim, sirijskim, zoroastrijskim ili indijskim tekstovima. Indijski tekstovi i mišljenje postali su dostupni muslimanskim učenjacima preko prijevoda na pahlevi, hebrejski i, naročito, starosirijski. Posljednji faktor koji treba uzeti u obzir u ovom pregledu jesu vojni pohodi Aleksandra Velikog, čiji su nasljednici širili grčku učenost kako na Perziju, tako i na Indiju.

Na prvi pogled može izgledati da ovaj kratki pregled prijenosa učenosti, kako ga je predstavio Nakosteen, s analizom porijekla univerziteta ima malo veze. Ali, bliži pogled će pokazati da ove dvije teme mogu ustvari biti međusobno usko povezane. Nakosteen je bio među brojnim znanstvenicima koji su pokazali da se ovo učenje u arapskom svijetu dešavalo u centrima visokog obrazovanja, od savremenika mahom prepoznatih kao univerziteta.

Vjerovatno najistaknutiji, ili pak najpoznatiji, nalazio se u Džundi-Šapuru, gradu smještenom sjeverno od Bagdada, a koji je osnovan u trećem stoljeću naše ere kao zatvor za članove poražene Valerianove vojske koji su pali u ruke Perzijanaca. Dolazak u grad nestorijanskih izbjeglica u četvrtom stoljeću podudara se s osnivanjem akademije, te je, sasvim izvjesno, moglo biti njenim katalizatorom.³⁹ Jezik nastave bio je starosirijski. Među vodećim nastavnicima bio je Hibha, koji se u Džundi-Šapuru istakao proučavanjem aristotelovske logike. Medicina, astronomija, matematika i etika ubrzo su ustanovljene kao glavne specijalizacije, a prevođenje je nedugo zatim postalo temeljnom djelatnošću. Maraba II, koji je izučavao medicinu, filo ofiju i astronomiju, napisao je komentar Aristotelove *Dijalektike*. Šemi iz Beth-Arbija preveo je Eusebijevu *Crkvenu povijest*. Henan-Isho II napisao je komentar Aristotelove *Analitike*. Sredinom petog stoljeća sasanidski vladar Husrev I⁴⁰ poslao je svog liječnika da dovede indijske i kineske učenjake, koji su potom prevodili indijske tekstove iz astronomije, astrologije, matematike, medicine, ali i kineske radove o religiji i biljnoj medicini. U jednom sadržajnom paragrafu, Nakosteen jezgrovito iznosi značaj ove škole, tvrdeći da je

tokom šestog stoljeća, Džundi-Šapur sinhronizirao indijska, grčka, starosirijska, helenistička, hebrejska i zoroastrijska učenja. Džundi-Šapur je dao zamah poduhvatu prevođenja grčkih klasika u nauci i filo ofiji na pahlevi i starosirijski, te je postao u ranim stoljećima islama središtem tumačenja drevne učeno-
sti, prenoseći to na muslimanski svijet i Zapad, sve dok taj zadatak nije preuzeo Bagdad u istočnom islamu, te Sicilija i Cordoba u zapadnom islamu.⁴¹

Dakle, u isto vrijeme kada je Car Justinian 529. godine zatvorio Akademiju u Atini, a nestorijanci bili proganjani i istrebljavani iz kršćanskog svijeta, perzijski kralj Anuširvan Pravedni ponudio im je utočište i zaštitu u nekoliko centara: Saloniki, Ktesifonu, Nišapuru i, naročito, Džundi-Šapuru. Kada su Džundi-Šapur preuzeli muslimani 636. god., nastavljene su nastavne aktivnosti, kao i prevođenje i opremanje biblioteke. Upravo će ovdje glavni grčki, starosirijski, perzijski i sanskritski tekstovi biti prevedeni na pahlevi.

Neki učenjaci iz ovog centra u narednim stoljećima nastavit će svoj rad u brzorazvijajućoj školi u Bagdadu, poznatoj kao „Kuća mudrosti“. Ova institucija je postala jedan od vodećih intelektualnih centara muslimanskog svijeta i, na

39 Akademija u Džundi-Šapuru osnovana je polovinom šestog stoljeća (*prim. prev.*).

40 Ovdje je, vjerovatno, riječ o sredini šestog stoljeća, budući da je Husrev Anuširvan I vladao od 531. do 579. godine.

41 Mehdi Nakosteen, *History of Islamic origins of Western education*, 15.

svom vrhuncu, vjerovatno najznačajnijim prevodilačkim centrom. Medicinsko učilište i bolnica iz šestog stoljeća, koji su nastali u Džundi-Šapuru bili su dom porodice Ibn Buhtišu, koja se bavila medicinom i njoj podučavala tokom dva i po stoljeća. Džurdžis je bio prvi član ove porodične dinastije koji je pozvan u Bagdad 767. god. kako bi liječio halifu, što će se dogoditi i njegovom sinu Buhtišuu II dvadeset dvije godine poslije. Ali, to pomjeranje postat će trajno nakon njegovog imenovanja za glavnog liječnika u Bagdadu, gradu gdje će njegovi potomci podučavati medicini tokom naredna dva i po stoljeća. Karijerni putevi poput ovih postali su uobičajeni nakon zvaničnog utemeljenja Kuće mudrosti 832. god. od strane halife El-Me'muna. Bagdad je do tada već bio postao prijestolnicom Abasidskog carstva, stoga ne iznenađuje da su oni koji su posjedovali moć željeli oponašati ono što se dešavalo u obližnjem centru učenosti. Kuća mudrosti bila je namjerno modelirana prema Džundi-Šapuru, te su prve pozicije skoro u potpunosti bile popunjene diplomantima Džundi-Šapura. Tokom jednog stoljeća Bagdad je bio vodeći centar prevođenja grčkih i sanskritskih tekstova, najprije na pahlevi a nešto kasnije i na arapski. Naprimjer, među vodećim liječnicima u Bagdadu bio je Juhana, koji je vršio disekcije na majmunima, a naročito se specijalizirao u proučavanju oka. Njegov učenik Hunejn ibn Ishak, koji je također bio nestorijanski kršćanin, preveo je Galenovu *Anatomiju*, a sam je napisao desetotomnu studiju posvećenu mehanici oka. Hunejnova karijera nudi rječit primjer uspostavljanja odnosa tokom ovog perioda. Rođen u Bagdadu 809. god., prvo je studirao u Džundi-Šapuru, ali je svoju karijeru počeo kao farmaceut u rodnom gradu. Nakon što je doslovno prognan iz grada, našao se u Grčkoj, gdje je ovladao grčkim jezikom i usavršio znanje arapskog (njegov prvi jezik bio je starosirijski). Vratio se u Bagdad 836. god., nakon čega je imenovan za upravnika Kuće mudrosti, te je preuzeo rukovođenje prevodilačkom aktivnošću. Pod njegovim vođenjem prevedeno je preko dvadeset Galenovih djela; najprije ih je on preveo na starosirijski, a zatim njegov pomoćnik na arapski. Dalji ishod ovog eklekticizma bio je nastanak još jednog značajnog Hunejnovog djela *Medicinska pitanja za početnike*. Stoga ne iznenađuje da je Bagdad postao i glavnim centrom sakupljanja pisanih djela, a prenosi se da se u njemu tokom ove ere nalazilo više od hiljadu knjižara. Značenje svega ovoga u našem narativu leži u tome da su spiskovi literature kojom su u to vrijeme trebali ovladati studenti u Džundi-Šapuru u osnovi bili istovjetni s onima koji će biti korišteni na prvim evropskim univerzitetima nekoliko stoljeća kasnije. Do sredine šesnaestog stoljeća, Hunejnova *Pitanja* (poznata i kao Johannitusove *Isagoge*) bila su među najpoznatijim tekstovima širom Evrope za mlade studente medicine.⁴²

Džundi-Šapur i Bagdad bili su u srcu dijasporne centara učenosti muslimanskog svijeta. Damask je trebao postati skoro jednako znamenit. Zbog svoje geografske pozicioniranosti grad je postao „kotao pretapanja“. Njegovo većinsko kr-

42 Vidjeti, naprimjer, Cornelius O'Boyle, *The Art of Medicine: Medical Teaching at the University of Paris, 1250-1400* (Leiden, 1998), 83-86.

šćansko stanovništvo, govornici aramejskog, potpali su pod vlast umajadskog halife, koji ga je proglasio svojim glavnim gradom. Zahvaljujući tome, Damask je postao još jedan značajan prevodilački centar. Upravo su ovdje mnogi grčki tekstovi prvo prevedeni na starosirijski, potom i na arapski. Druga ključna institucija u muslimanskom svijetu bio je Karavijin univerzitet u Fezu, u Maroku. Budući da je osnovan 859. god., za njega se tvrdi da je do danas najstariji aktivni univerzitet na svijetu. Premda je imenovanje univerzitetom – u smislu u kojem većina znanstvenika koristi taj termin – danas upitno, ne smije se zanemariti njegov grandiozni doprinos učenosti. Najpoznatiji i najuticajniji učenjak ovog univerziteta vjerovatno je bio polimat Maimonides (1135–1204); rođen je u Cordobi, a studirao je u Fezu i autor je mnogih znamenitih djela. Postao je poznat kao autoritet u jevrejskom pravu; njegov *Traktat o logici* uvrstio ga je među vodeće aristotelijanske filozofe, a zahvaljujući svojim *Medicinskim aforizmima*, koji su također prevedeni na brojne jezike, ostvario je značajan uticaj na razvoj evropske medicine. Dalje južno, u Timbaktu, u sastavu džamije u Sankoreu, postojao je univerzitet koji je na svom vrhuncu imao 2 500 studenata i privlačio je učenjake iz široke prevlake subsaharske Afrike. Osnovan od strane muslimanskih izbjeglica i smješten na glavnoj trgovinskoj ruti na južnom vrhu saharske pustinje, ovaj centar učenosti postao je dragulj u kruni Carstva Mali. Prenosi se da je u vrijeme kada je bio na svom vrhuncu, u četrnaestom stoljeću, njegova biblioteka posjedovala preko 700 000 svezaka. Premda je izučavanje Kur'ana bilo glavna specijalizacija u Timbaktu, valja spomenuti da su kvalifikacije koje su im dodjeljivane studente također obavezivale na izučavanje čitavog niza sekularnih predmeta. Sličan rad odvijao se u Kairu, u Egiptu, kao i u ostalim gradovima širom muslimanskog svijeta. Istovremeno, tokom ranog srednjeg vijeka, učenje koje se dešavalo u Evropi bilo je kontrolirano i sputavano kršćanstvom. Suprotno tome, širom Srednjeg Istoka i Sjeverne Afrike jedna mreža učenjaka, koju su činili mislioci spremni putovati i savladavati ogromne razdaljine, omogućila je opstanak klasične učenosti, prenošenje ideja sa krajnjeg Istoka, te razvoj i širenje znanja.

Upravo je postojanje ovih centara učenosti u muslimanskom svijetu omogućilo kasnije razvoje u Evropi. Maursko osvajanje Iberijskog poluostrva počelo je 712. god. Tokom pedeset godina Umajadi su se ustoličili kao vladajuća porodica u Kordobi, a golemi prostori južne Španije predali su se moćima islama. Koledži su osnivani u Kordobi, Granadi, Toledu, Murciji, Almeiri, Sevilji, Valensiji i Kadizu. Institucija sa sjedištem u Cordobi bila je naširoko priznata kao univerzitet.

Upravo su u Kordobi tokom desetog stoljeća dostignuća bila najupečatljivija, te su ostavila najveći uticaj na kasniji razvoj visokog obrazovanja širom Evrope. Grad je naseljavalo pola miliona stanovnika, a kršćani i Jevreji bili su tolerirani od strane većinskog (muslimanskog) stanovništva. Ulična rasvjeta prostirala se na nekoliko milja, a grad je imao i redovno snabdijevanje vodom. Univerzitet pod muslimanskom upravom imao je čak 11 000 povremenih studenata, dok je u određenim periodima oko 4 000 bilo upisano u redovne studije. Tokom ovog

perioda halifa Hakem II svih sedamdeset biblioteka u gradu halifa Hakem II dao je otvoriti za javnost. Sam halifa bio je učen čovjek, koji je posjedovao ličnu biblioteku od 600 000 svezaka. Stipendije su obezbjeđivane za one koji nisu bili u mogućnosti financirati studije na univerzitetu. Ovdje se počeo koristiti papir umjesto velluma. Papir je postao odskora dostupan u Evropi, a tehnologiju njegove proizvodnje muslimani su naučili od Kineza i usavršili je u Semerkandu. Radionice su se pojavile u Kairu tokom desetog stoljeća, u južnoj Španiji tokom jedanaestog, dok će se u drugim dijelovima Evrope pojaviti tek u trinaestom stoljeću, nakon laganog širenja izvan Sicilije i južne Italije. Tehnološke prednosti i povećanje učinkovitosti koje je donijela upotreba papira jedva da se mogu dovoljno opisati. U Kordobi, kao i u drugim centrima učenosti, zahvaljujući velikoj ženskoj prepisivačkoj školi značajnom broju studenata omogućena je kupovina većeg broja primjeraka važnih tekstova.

Postojala je jedna duga lista značajnih učenjaka i praktičara u Kordobi, uključujući Ibn es-Saffana, matematičara i astronoma s početka jedanaestog stoljeća, koji je osmislio astronomske tablice, što će se kasnije koristiti širom Evrope, te je unaprijedio astrolab. Pisao je na arapskom, ali (a ovo je od središnjeg značaja za širi smisao Kordobe) njegov rad je preveo na latinski Platon iz Tivolija još za njegova života. Prijevodi na latinski nastali na Iberijskom poluostrvu i na Siciliji dobit će važnu ulogu u širenju visokog obrazovanja u Evropi. Najpoznatiji geograf toga vremena također je živio u Kordobi. To je bio El-Bekri, koji je umro 1094. god. doživjevši duboku starost, a njegove karte južne Evrope i Afrike zadugo su nastavili koristiti moreplovci i istraživači. Kolumbo se, naprimjer, oslanjao na primjerke muslimanskih karata. No, vjerovatno je najveći dar Kordobe modernoj Evropi bilo naslijeđe eminentnih liječnika koji su usavršili medicinsko znanje i praksu, među kojima je najistaknutiji Ez-Zehravi, osnivač moderne hirurgije. Specijalizirao se u tonzilektomiji i ginekološkim operacijama. Osmislio je i razvio čitav niz instrumenata za hiruršku upotrebu, koji će se kasnije koristiti u mnogim centrima. Njegovo veliko djelo o hirurgiji preveo je na latinski Gerard iz Cremonne, a objavljeno je u Veneciji 1497, u Baselu 1541. te u Oxfordu 1778.

Stoga, slijedimo li rad i argumente mnogih historičara arapskog svijeta, upravo u onim dijelovima južne Evrope koji su dospjeli pod muslimansku kontrolu, možemo pronaći korijene evropskih univerziteta i puteva prenošenja dugotrajne akademske kulture. Postavimo li historijsku ortodoksiju spomenutu na početku ovog rada uz ovo objašnjenje slijeda događaja, neminovno će se nametnuti zaključak o dijametralnoj suprotnosti ovih dviju interpretacija.

Ovo kompleksno i donekle sporno polje proučavanja predstavlja nešto prema čemu mi, kao autori, trenutno usmjeravamo naše energije. To činimo iz nekoliko razloga. Najprije, pokušaj rasplitanja argumenata i dokaza na kojima se oni temelje po naravi stvari suočava nas s impozantnim izazovom. Posebice je impozantan obim onoga što je predmetom razmatranja. Nisu samo argumenti unutar sebe kompleksni, nego se i geografski domen takvog zadatka može doima-

ti tako da izmiče svakoj ozbiljnijoj historijskoj analizi. David Christian, u jednom provokativnom djelu novijeg datuma, pod naslovom *Maps of time: an introduction to big history*, poziva na „plodonosnije razmišljanje o prirodi povijesti“, ističući „potrebu da se nadiđe fragmentiran uvid u stvarnost koji je dominirao učenošću tokom cijelog jednog stoljeća“. On se pita da li bi historičari „trebali tragati za... jedinstvenom strukturom, možda jednom ‘velikom ujedinijujućom pričom’, koja nudi ‘veći nivo jedinstva vizije povijesti’“⁴³. Dakako, nama, kao iskusnim historičarima, čini se da je ovo konkretno polje sazrelo za jedan uvid koji spaja dvije skoro potpuno odvojene škole proučavanja, za koje se čini da nude potpuno različita objašnjenja onoga šta se doista dešavalo.

Pored uživanja u ogromnom izazovu i nastojanja da sakupimo ustanovljene ortodoksije, postoji i treći motiv koji vodi naša pregnuća prema ovom polju. Jednostavno kazano, smatramo umjesnim postaviti nova i drugačija pitanja o nečemu što u konačnici nikako nije nepoznat materijal. Težište našeg trenutnog istraživanja jeste više na porijeklu visokog obrazovanja, nego na prirodi institucija koje su nastajale, a to u samo srce našeg proučavanja donosi nekoliko pitanja. Prvo, treba se zapitati o pretpostavkama razvoja visokog obrazovanja, bez obzira na to gdje ono nastajalo. Koje su bile njegove tehnološke pretpostavke? Koje su bile karakteristike društava i gradova u kojima se najprije javilo visoko obrazovanje? Šta je to što je neka društva učinilo nesklonim visokom obrazovanju, a druga vrlo rano otvorenim njegovim mogućnostima? Kako se i na koji način vršilo njegovo premještanje s jednog područja na drugo?

Postavljajući ova pitanja u samo središte našega rada, mi nastojimo prevladati one poglede na univerzitet koji su se oslanjali isključivo na instituciju univerziteta ili na strukture koje su imale obilježja univerziteta kao funkcionalne organizacije. Mi smo, dakako, duboko svjesni da, postavljajući ova pitanja, našim istraživanjem zahvatamo nepregledan geografski prostor, kao i ogroman period, te da se može, s vremena na vrijeme, činiti da neselektivno sakupljamo i koristimo sve raspoložive postojeće uvide. Uz napomenu da smo primorani koristiti se obiljem znanstvenih radova, izvedenih iz brojnih bogatih izvora kako bismo ova pitanja doveli do smisla, možemo jednostavno odgovoriti da ne postoji živući polimat koji bi raspolagao vremenom ili jezičkim vještinama potrebnim za upuštanje u takvo obimno istraživanje primjenom već isprobanih alata historijskih istraživanja. No, to ne znači da su ova pitanja, premda široka, bezgranična. Mi vjerujemo da bi prikladan sljedeći korak historičara mogao biti pristup pitanju javljanja visokog obrazovanja u ljudskim društvima uzimajući u obzir zabrinutost onih koji pozivaju na „veliku historiju“. Istovremeno, želimo li to ostvariti, apsolutno je neophodno i prikladno koristiti neizmjereno obilje izvrsnih djela. Jedino na ovaj način moguće je bogata dostignuća azijskih i afričkih civilizacija (kineske, japanske, vijetnamske, indijske i muslimanske) istražiti i skrenuti pažnju na njih kao na neophodne elemente pri razmatranju nastanka visokog obrazovanja.

43 David Christian, *Maps of time: an introduction to big history* (Berkeley, 2004).

Ovakav naglasak u našem radu vodi nas prema drugačijem nizu pitanja, možda dubljih. Želimo li razumijevati kako i na koji način se visoko obrazovanje najprije razvilo, neophodno je pogledati jezičke kontekste iz kojih je nastajalo. Koliko je sama pismenost morala biti rasprostranjena da bi jedno društvo moglo polagati pravo na stvarne centre visokog obrazovanja? Koliko je bilo važno da se jezik nastave razumije i koristi u širem području? Koje su tehnike pisanja imale najveći potencijal da podržavaju visoko obrazovanje? Koliko je bila nužna mobilnost većeg broja osoba kako bi se omogućilo širenje učenosti iz jednog centra u drugi? Jesu li trgovina, hodočašće ili jednostavno znatiželja bili pokretači takvog putovanja? Koliko su bile sofisticirane tehnologije ovih društava u kojima se visoko obrazovanje najprije javilo? Jesu li tehnološki zahtjevi bili pokretači učenosti i prenošenja znanja? Ukoliko je sve to postojalo, na koji način se znanje prenosilo? Ovo su upravo pitanja koja čine okosnicu našeg pristupa ovom projektu.

Već na prvi pogled, nekoliko jezika možemo identificirati kao ključne za širenje visokog obrazovanja; sumerski kao dominantnu pisanu formu u drevnoj Mezopotamiji; han kineski i kasnije mandarinski kineski u znatnom dijelu istočne Azije; sanskrit u Indiji; grčki na Mediteranu i latinski u Rimskom carstvu (premda rasprostranjenost latinskog jezika u zapadnom kršćanskom svijetu tokom srednjeg vijeka povlači zanimljiva pitanja o odsustvu centara visokog obrazovanja tokom nekoliko stoljeća dok su oni cvjetali u drugim dijelovima svijeta); pahlevi i starosirijski na Srednjem Istoku. Ovo su bili jezici na kojima je bujala učenost i, svakako, oni su bili široko razumijevani i korišteni u prilikama u kojima je značajan dio društva bio pismen.

Jednako tako, tehnika pisanja zasigurno ima središnji značaj za našu temu. Prve forme klinastog pisma na glinenim pločama, potom papirus, zatim drvene ploče koje su omogućile nastanak prve forme zakonika, potom pergament i vellum, te najzad papir – ovo su bili mediji putem kojih je čovječanstvo prenosilo informacije kroz vrijeme i prostor. No, neki su bili efikasniji i trajniji od drugih. Neki su se odlikovali lakšom prenosivošću. Neki su iziskivali veći utrošak prirodnih resursa u odnosu na druge. Neki su više od drugih uticali na osnivanje velikih prepisivačkih škola tokom dugog perioda prije izuma štampe. Teško da postoji moćnija ilustracija značaja tehnike pisanja od činjenice da su tokom prvog stoljeća prije naše ere Ptolomeji zabranili izvoz papirusa (on je obilno uspijevao jedino na obalama Nila) u namjeri da spriječe centre učenosti kakav je bio Pergamon te da ugroze mjesto Aleksandrije kao tada vodećeg bibliotečkog i istraživačkog centra na svijetu.

Koji su to bili sistemi vjerovanja koji su upravljali potragom za znanjem? Prve biblioteke koje su formirane u Mezopotamiji posjedovale su značajne zbirke tekstova o astrologiji, a čini se da je ovo ostavilo traga na sisteme vjerovanja aktuelne u to doba.⁴⁴ Ova preokupacija neminovno je vodila zanimanju za preciznija mjerenja, a ovo je, zauzvrat, generiralo nastojanje za bavljenjem podjednako ma-

44 O ovome vidjeti više u Lionel Casson, *Libraries in the ancient world* (New Haven, 2002).

tematikom i astronomijom. Istovremeno, paralelno s ovim nastojanjem, u stvarnosti oni koji su formirali prve velike biblioteke bili su u stanju to učiniti isključivo zbog toga što su vladali, ili su barem imali vojnu kontrolu, nad velikim teritorijima. Koje vještine su bile potrebne osobi da bi izgradila jedno carstvo? Odmah se kao odgovori nameću: zakonodavstvo, izgradnja puteva, geometrija i upravljanje, kao i postojanje određene vrste civilne službe (ili barem regionalne administracije). Ali, kojim sredstvima su se ove vještine razvijale? Jesu li se one jednostavno prenosile usmenom predajom, naukovanjem šegrta kod iskusnog majstora, s koljena na koljeno, ili je bilo nužno postojanje određene vrste institucionalnog učenja? Uzmimo nasumično samo jedan primjer; velike isklesane kamene ploče nastale u Vijetnamu prije više od hiljadu godina na kojima je narod mogao naći imena i kvalifikacije osoba koje su stupale u građansku službu ukazuju na to da se, barem kada je riječ o ovoj lokaciji, put prema administraciji (i stoga širenju kineskog uticaja u regionu) dešavao kroz određenu vrstu formalne izobrazbe.

Ističući ovo u našem radu dolazimo do razmatranja uticaja koji su ostvarili pojedinci zaslužni za značajan napredak u znanju i razumijevanju jednako konteksta institucija ili organizacija unutar kojih su radili i konteksta šireg društva u kojem su rođeni. Jasno nam je da veliki znanstvenici i mislioci ne djeluju sami, u izolaciji, te da je to uvijek bilo tako. Niti se napredak u mišljenju dešava na jednom mjestu bez korištenja, u manjoj ili većoj mjeri, nečega što se dešavalo ili se još uvijek dešava drugdje, često i na značajnoj udaljenosti. Shodno tome, ako se želimo baviti problemima koje ovdje nastojimo formulirati, pristup koji bi bio ograničen na analizu nečega što su pojedinačni mislioci i istraživači govorili, ili na povijest pojedinačnih institucija visokog obrazovanja (nazivali ih mi univerzitetima ili koledžima) pokazuje se nedostatnim. Upravo kako je Brian Simon formulirao prije pedeset godina, poput pristupa koji „vidi obrazovanje kao društvenu funkciju... da bi procijenio funkciju koju je ispunilo na različitim nivoima društvenog razvoja“ i, stoga, „da bi razmotrio obrazovni napredak u cjelini, ne potiskujući institucije i ideje u odvojene kategorije,“⁴⁵ mi nastojimo smjestiti razvojne procese koje proučavamo u njihov globalni kontekst. Simonove riječi doimaju se značajnima sada jednako kako su bile u vrijeme njihovog zapisivanja 1966. godine. To je pristup koji vodi računa o „velikoj historiji“, koji nastoji historijsko istraživanje učiniti dostupnim široj publici i koji nam, uspijemo li u svojoj nakanu, može podariti uvid u korijene visokog obrazovanja koji bi spojio postojeća znanja o ovoj temi u jednu koherentnu cjelinu. Ovo, dakako, ostaje naša namjera u godinama što dolaze.

45 Brian Simon, „The history of education“, u *The study of Education*, John W. Tibble (ur.) (London, 1966), 91-132.